

Francisco de Mendieta berrikuspenerako zenbait datu berri

MIKEL ZABALA MONTOYA

Francisco de Mendieta y Retes XVI eta XVII mende bitarteko margolari eta idazle ospetsuari buruzko bibliografia oparo samar izan arren,¹ ez da bere bizitza (are gehiago: ezta garai hartako gizarte eta politika mailan izandako jokabidea ere) behar bezala ezagutzen. Iluntasun ugarik inguratzen du bere figura:

— Pertsonaia bera ere identifikatzeko zailtasunak: sinadura ezberdinen erabilpenagatik.² Borta izanik, Francisco Bázquez margolariaren heziketa eta ikasketak jaso ondorengo eskerroneko joera, nonbait.³

(1) Hona hemen zenbait idazlan. AREITIO Y MENDIOLEA, DARÍO DE: "Francisco de Mendieta, escritor y pintor" *Revista Internacional de Estudios Vascos* XX (1929), 269-272. orr.; AREITIO Y MENDIOLEA, DARÍO DE: "El pintor Francisco de Mendieta (siglos XVI y XVII)" *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País* X. urteko 3. koaderno (1954), 350-351. orr.; DELMAS, JUAN E.: *Biografía universal de claros varones de Vizcaya* L.G.E.V., Bilbo, 1966 (1892.eko berrarg.), 136-137. orr. (non margolaria eta idazlea bi pertsona ezberdin modura agertzen diren, nahiz eta berrargitalpenetan zuzendu); ELÍAS DE TEJADA, FRANCISCO: *El Señorío de Vizcaya (Hasta 1812)* Minotauro, Madril, 1963, 78-79. orr.; GUERRA, JUAN CARLOS (Ed.): *Quarta Parte de los Anales de Vizcaya por Francisco de Mendieta* J. Barojaren semealabak, Donostia, 1915 (idazlan honen hitzaurrea); LLANO GOROSTIZA, MANUEL: "Francisco de Mendieta y su cuadro sobre el Besamanos de la Jura de Guernica" *EEBB.: Tres estudios sobre Guernica y su comarca Bizkaiko Aldundi Probintziala*, Bilbo, 1970, 139. eta ondorengo orr. (orain arteko ikerketarik serioena); MARRODAN, MARIO ÁNGEL: *Diccionario de pintores vascos* Berramar, Madril, 1989, III. alea, 153. orr.; MUGARTEGUI, JUAN JOSÉ DE: "Desde qué fecha es la Diputación de Vizcaya propietaria del cuadro de la Jura de los Fueros por el Rey D. Fernando el Católico" *Revista Internacional de Estudios Vascos* XVII (1926), 369.orr.; YBARRA y BERGÉ, JAVIER: "Los Reyes Católicos en Vizcaya" *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País* VII. urteko 3. koaderno (1951), 344. eta ondorengo orr.

(2) Francisco Bázquez Retes, Francisco de Mendieta Bázquez, Francisco Bázquez de Mendieta, Francisco de Mendieta eta Francisco de Mendieta Retes.

(3) DARÍO DE AREITIO: Op. cit. (1954), 350. orr. 1588. urteko epaiketa baten bitartez asmatutik. Baliteke sasikoa izateak Genealogia eta Heraldikarako erakarpena piztu izana (M. LLANO: Op. cit., 146. orr.).

- Bere margo lanei buruzko ezjakintasuna: aurreko motiboa ez da bakarra. “El Besamanos de la Jura de Guernica” ustezko izenburukoa —bere margorik ezagunena, zalantzarik gabe— nork margoztu zuen ez zen asmatu pasa den mendeko berriztapena burutu arte.⁴ Laukia Foru Aldundiak XVIII mendeko azken urteetan eskuratu omen zuen.⁵ Aldez aurretik, Ingalaterratik ekarri ei zuen mundakatar merkatarri batek, Londoneko taberna batetan erosita.⁶ Noiz edo nola kanporatu zen ez badakigu ere, Foru Aldundiarentzat ez zela margoztu onar dezakegu.⁷ Datazioa ere eztabaidagarria izan da, aurreko berritze lanetan —gertakizunera hurbildu nahian, edo— 1609. urtea 1509.a bilakatu zen eta.⁸ Begoñako Andra Mari Elizako beste hainbat lauki zalantzagarriak Mendietari dagozkiola proposatu da.⁹ Hortik aparte, beste anitz elizetako erretauletan zein bestelako apainduretan ere hartu omen zuen parte.¹⁰
- Idazle porrokatua: bere genealogiazko liburu baten zati bat besterik ez dugu kontserbatu; galdutako guztiak, berriz, ez ziren argitaratu.¹¹ Nahiz eta genealogista bezala originaltasun gehiegirik ez izan, goi maila kultural baten islada da. Gainera, oso aipagarriak dira bizkaitarren kaparetasun orokorraren aldeko ideiak:¹² 1592. urtean Erregimentuan aurkeztuta (Juan García fiskalaren kontrako eztabaida gogorreko testuinguruan), Francisco de Mendietaren pertsonalitate politikoaren berri ematen digute.¹³

(4) Oso zikinduta egoteaz gain, hurbiletik ikusi ahal izateko toki altuegian eskegi zelako Gernikako Batzar Etxean. Anselmo de Guineak, berriztean, sinadurarekin egin zuen topo 1889. urtean (LLANO, M.: *Ibid.*, 143-144. orr.).

(5) MUGARTEGUI, JUAN JOSÉ DE: *Op. cit.*, 369.orr. J.E.DELMAS-en arabera (*Op. cit.*, 136-137. orr.), Foru Aldundiari oparitutakoa.

(6) DELMAS, J.E.: *Op. cit.*, 136. orr. Baita honen *Guía del Señorío de Vizcaya* Bizkaiko Aldundi Probintziala, Madril, 1944 (1864.eko berrarg.), 235. orr.

(7) Hipotesi honen alde puntu beroni buruzko agiri falta dugu Jaurerriko Artxibategian, Batzar Nagusietako Aktetan, esaterako; Mendietaren eskakizunak bere idazkiak argitara ziezazkiten ez bezala. Halaber, bere Genealogia eta Heraldikaren zaletasuna (LLANO, M.: *Op. cit.*, 164. orr.).

(8) ECHEGARAY, CARMELO DE: *La tradición artística del Pueblo Vasco* Bilbo, 1919 (*cit. LLANO, M.: Ibid.*). Data hori ukatu gabe, margoa bi urte lehenago hasia zela erakutsiko dut.

(9) 1643. urtean Aita Ugazek egindako inbentarioa oinarritzat hartuta. LLANO, M.: *Ibid.*, 154. orr.

(10) LLANO, M.: *Ibid.*, 153-157. orr. Baita MARRODÁN, M. A.: *Op. cit.*, 153. orr.

(11) JUAN CARLOS GUERRA-k argitaratu zuen zorieko idazkia. Vid. LLANO, M.: *Ibid.*, 159-162. orr.; LABAYRU, ESTANISLAO JAIME DE: *Historia General del señorío de Bizcaya* L.G.E.V., Bilbo, 1971 (1897.eko berrarg.), IV.alea, 564. orr. Cf. AMÉZAGA, ELÍAS: *Autores Vascos* Amado, Bilbo, 1987, VI. alea, 309. orr. (bestelako datuak).

(12) ELÍAS DE TEJADA, F.: *Op. cit.*, 78-79. orr.

(13) SAGARMÍNAGA, FIDEL DE: *El Gobierno y el Régimen Foral del Señorío de Vizcaya desde el reinado de Felipe II hasta la mayor edad de Isabel II* José Astuy, Bilbo, 1892, I. alea, 124. orr.

Edonola ere, Jaurerriko legeriaren inguruko liskar teorikoetan ezezik, beste izaeratako borroka hurbilagotan ere hartu zuen parte. Bizi izan zen Bilbo hartan orain dela gutxi arte ezagututakoak baino askoz kontraesan eta gatazka gehiago zegoen. Horren adibide 1607. urteko "agavillados"-en mugimendua, Gatzaren Estankoaren Matxinadaren aurrekaria.¹⁴ 1607.eko abendu 17. ean atxilotu ondoren, hilabete honen azken egunetan eta 1608.eko lehen hilabete-tan eskulangintzako ogibide ezberdinetako hamabost ofiziale epaituko dira. Beraien deliktua zera da:

...que los dhos. Francisco de Mendieta y consortes, sin liçençia de la justia y en contravençion de lo que el señor corregidor les havía mandado, hizieron muchas juntas y conbentículos en la anteyglesia de Abando y en otras partes, y espeçialmente se juntaron en la Puebla de Ybaicaval un dia domingo del mes de diziembre del año proximo pasado para tratar y conferir de que ellos ubiesen de ser admitidos en las eleçiones de alcaldes y regidores. De lo qual (...) resultó grande escándalo y se turbó la paz desta república y causaron mucho alboroto...¹⁵

Badirudi lau hilabete zeramatela, Mendietaren zuzendaritzapean, Abandon eta Ibaizabalen biltzen, baina Zamudioko Atarian gartzelaratuak izango dira abenduaren 9.eko batzarraren ondorioz. Aldez aurretik, udal Erregimentuko arduradunak jakinaren gainean zeuden, nonbait, Korregidoreari eskatutako aginduaz nabaritzuz gero, baina hautezkundeen hurbiltasunak areagotzen bide zuen arriskua. Hau inferi daiteke, hiribilduko Sindikoa den Antonio de Bilbao Tellaecheren idazki batetan, fidantzapeko askatasuneko eskaerari uko egiteko:

...porque si se dexase de proçeder con sumo rigor contra los susodhos., se les daría animo para que con poco riesgo y maiores bríos executasen sus malos propósitos, en grabe perjuizio y escándalo del pueblo, a que v.m. no deve dar lugar, sino obviarlo, con todo rigor y justia. Y (puskatuta)

(14) AREIZAGA, J.C.; ITURBE, A.; LLANO, I.: "Los agavillados de 1607: sobre los antecedentes urbanos de la Matxinada del Estanco de la Sal" *II Euskal Mundu Biltzarra. Euskal Herriko Historiaren Biltzarra. III. Alea. Ekonomia, Gizartea et Kultura Aintzineko Erregimenean* Txertoa, Donostia, 1988, 309-316. orr. Mugimendu honen sozio-ekonomiko alor orokorrari buruzko oso hausnarketa baliogarria, nik uste. Artikulu honen erreferentziari esker kausitu nuen hemendik aurrera erabiliko dudana Korregimenduko agiria.

(15) Bizkaiko Foru Aldundiko Artxibategia: Atal Judiziala (Korregimendua): 551. paper sorta, 20. znbk., zenbaketarik gabekoa. Hauxe da hurrengo gatzelerazko aipamenetako erreferentzia. Cf. AREIZAGA, J.C.; ITURBE, A.; LLANO, I.: *passim*. Haiek ere agiri hau kontsultatu arren, ez zuten buruzagia nor zen kontutan hartu.

Beraien esanetan, auziperatuak askoz oinarri sozial zabaleko mugimendu baten buruzagiak ziren. Horren adierazle, hauen alfabetatze maila (gehienak aitorea sinatzeko gai dira).

porque no impide que por reverencia de la Pascoa se les deve otorgar soltura, por lo que en delictos de tanta atrocidad, y tan dignos de ser remediados con presteza, no proçede lo susodho. maiormente porque ay peligro de que los dhos. acusados, si anduvieren libres, podrian causar graves escándalos en las eleçiones que despues de Pascoa se han de hazer. Por ende, a v.m. pido y suplico, mande que a los dhos. presos se añadan maiores prisiones y se pongan en lugar mui seguro, para que ninguno pueda comunicar con ellos cosas perjudiciales al gobierno desta república...

Ez da harritzekoa udal agintarien kezka. Datozen urteetan, Udal Erregimentuko oligarkizazio prozesua dela medio, krisialdi gehiago azalduko dira, non beste zenbait izen ezagun ere protagonista izango diren.¹⁶ Lekuko guztiei —berrogeita hamar inguru guztira— itaunketetan hurrengo galderak behin eta berriz errepikatzea ez da kasualitate hutsa, zalantzan dagoena espresuki onarrazazi nahi izatea baizik:¹⁷

“...2º Si saven que en esta villa de Vilvao cada año se suele hazer eleçion de un alcalde y doze regidores y un síndico procurador general de la gente mas principal y noble de toda la villa y ello es público y notorio, lo digan si sauen.

3º Si saven que los dhos. alcalde y regidores acuden con mucho cuidado y puntualidad a los negoçios y cosas que tocan al buen gobierno del lugar haziendo sus regimientos hordinarios para las cosas que cada dia se ofreçen y para las mas arduas conçejo avierto de manera que la republica sea vien servida, digan si saven.

Dagoeneko ezan bezala, Mendieta mugimenduaren antolatzaile eta zuzendaria izan zen: agirian zehar “Francisco de Mendieta y consortes” maiz aipatzen da.¹⁸

(16) 1608. urtean Bilboko Probetea den Juan de Idiaquezek udal bileretan botoa eskuratu ahal izateko (Probestutzari dagokion ustezko eskubidea) Erregearengana joko du (LABAYRU, E. J. DE: Op. cit., V. alea, 48. orr.). Pertsonai honek 1608. urtean Mendieta ren lauki bat eskuratu arren (Vargas Ponce Bildumako XIV. alea, cit. M. LLANO: Op. cit., 156. orr.), ez dut bien arteko harremanik ezagutzen; beraz, ez dakit zer finkotasunik izan dezakeen M. LLANO-k (Ibid., 164. orr.) proposatzen duena. Bitxikeria besterik ez bada ere, bestalde, Juan de Idiaquez honen ondorengoa den Juan Alonso de Idiaquez Butrón y Mújica, Gatzaren Estankoaren Matxinadan (1631-34. urte bitartean) zalapartariak zigortzen eta ordenua berrezartzen buruzagirik nagusia, gogoratu gura dut. Azkeneko mugimendu honi buruz, bi Ahaldun Nagusien partaidetza aipatu behar (Vid. MIEZA MIEG, R. Mª: “La Machinada del Estanco de la Sal: una hipótesis de interpretación” *Ernaroa* 6 (1991), 41-102. orr.).

(17) Cf. AREIZAGA, J.C.; ITURBE, A.; LLANO, I.: Op. cit., 315. orr.

(18) Ondorio berbera atera daiteke informazio honetatik:

“...deputaron personas por cada calle para que ynçitasen a los demás vezinos e oficiales

Bere helburuak erdiesteko bide subertsiboak martxan jartzeko prest dago: Juan de Urriola izeneko lekuko baten hitzetan:

...el dho. Françisco de Mendieta dixo a este confesante que (zirriborratu-rik: "pues no se repartía") algunos vezinos desta dha. villa le habían dicho que pues no se repartía honores del buen gobierno della, no devían pagar ni contribuir en ello...¹⁹

Oso pertsonaia azkarra dugu aialatarra. Akusatutakoen artean ihes egin ahal izaten duen bakarra da. Etxea miatzeari ekingo diote bere burua gartzelan aurkez- teko hiru egunetako epea pasatu ondoren (1607.eko abenduaren 20.ean):

...en las casas donde vive y mora Françisco de Mendieta que es en la calle del señor San Miguel desta dha. villa sobre dho. dia mes y año el señor Doñingo de Leçama Arana alcalde hordinario desta dha. villa y su jurisdiccion por s.m. e señores (puskatuta) requirió la dha. casa y aposentos para ber y saver si en ella estava el dho. Françisco de Mendieta para hefeto de le prender como no se alló reçibir juramento...

Bertan "Catalina de Artaça, muxer legitima del dho. Françisco de Mendieta"²⁰ azalduko da:

...dixo que podía aver seis días algo mas o menos que el dho. señor alcalde avía ydo a la dha. casa a buscar al dho. Françisco de Mendieta su marido una noche y que despues acá no le avía visto ni sauia donde estava. Mediante lo qual se hiço retener y embargose los vienes del dho. Françisco de Mendieta que la dha. muxer dixo ser suyos del y della y que son los siguientes:

Un (puskatuta) de entalle y una messa y dos marcos en lienço de Nuestro Señor y Nuestra Señora y otro marco de Hece Omo y otro lienço de la pintura de la jura del rey Don Fernando a la vizcayna.²¹

desta villa y hiçiesen repartimiento para que cada ofiçial contribuiese para los gastos que el dho. Françisco de Mendieta pintor havía ofreçido a hazer en raçon de lo susodho."

Horretaz gain, aipatutako oinarrizko zabalak egiaztatzen da (Vid. AREIZAGA, J.C.; ITURBE, A.; LLANO, I.: *Ibid.*, 316. orr.).

(19) Ez ba dio zuzenean proposamen iraultzaile hau margolariari leporatzen, kideasunagatik izan daiteke. Lekukoek elkar defendatzen dute, aitorten ezberdin eta kontraesankor (Mendietaren laguntzailea den Hernando de Penagos, esate baterako, abenduaren 9.eko ofizialen bileran egon zela onartuko du hasieran, geroago biak Ibaizabalera joan zirela "a canpear y olgar" deklaratzeko), edo elkartasuneko jokabideen bidez (dozenaren bat lekukok, batak bestearen jarraian, galdera zehatz batzuei —akusatutakoen partaidetzari buruzkoak— erantzutera errefusatuko dute).

(20) 1588. urtean Maria Cruz Zapatariecherekin ezkondata zegoen: AREITIO, DARIÓ DE: *Op. cit.* (1954), 350-351. orr.

(21) Alde batetik, 1607. urterako bere laukirik ezagunena —burututa egon ala ez— nahiko aurreratuta zegoen: eskribaua gaia ezagutzeko gauza da eta. Bestalde, baliteke zalantzarriak diren beste hainbat margotan ere zenbaketa honek inolako argitasunik suposatzea. Era berean, argi gehiago eskein diezaguke Hernando de Penagos-en testigantzak:

Otra tabla del Niño Jesus y San Joan.

Otro rretablo del Niño Nuestro Señor.

Y dos camas de plumas goarnidas y dos arcas. Y paresció aver trasportado vienes dellas y de la dha. casa (gainean: "por estar los dhos. marcos descolgados") y todas las dhas. casas se le revisaron de asta abaxo con que lonxas y bodegas y un arcabuz de mecha y un aro della.²²

Y en la sala çimera dellas se alló y se enbargó un lienço de Nuestra Señora con un Niño Jesus y dos rretablos, y un rretablo de san Antonio de Padua con Niño Jesus y un lienço en marco en blanco. Y otro marco de Nuestra Señora con Niño Jesus. Y ansi enbargados e retirados los depositó en Laçaro de Ascain vezino della para que los tenga en depósito...

Mendietak, bere aldetik, ez du denbora alferrik galtzen. 1607.eko abenduaren 26.ean Jaurerrian bertan Korregidorearen Entzutegian errekurtoa ezartzen saiatzen da. Horretarako ahalmenak lagatzen ditu "a Juan de Meaçá y Pedro de Bolumbizar mis criados y a Francisco de Sertucha, procurador en la Audiencia del Corregidor".²³ Bitartean Valladolideko Kantzelaritzara jotzen du eta —Bilbon ez bezala— bere burua espetxean aurkezten du, apelazioa ezarriz. Hona hemen bertako Epaille Nagusiaren hitzak:

...y por estar sin culpa y redimir bejaçion, se presentava ante nos, como el mas alto y seguro tribunal y nos pidió y suplicó le mandasemos aver por presentado y le mandasemos dar las ordinarias en forma, y se alçe qualquier secuestro y embargo que en sus bienes estuviere hecho, o como la nuestra mrd. fuese y atento era negoçio çebil, le mandasemos dar, çiudad y arrabales della por carzel, lo qual visto por el Nuestro Juez Mayor de Vizcaya, y como el dho. Françisco de Mendieta hesta preso en la dha.

"...Frਾਂçisco de Mendieta pintor le llamó baxase abaxo, que tenía que tratar con este confesante sobre el rretablo de la Conçeçion de Señor Santiago desta dha. villa, cuja obra tendían a medias este confesante y el dho. Françisco de Mendieta".

ÁNGEL RODRIGUEZ HERRERO-k dino (Diego de Avendañoren protokolo bat oinarriztat hartuz) Sorkundearen Kofradiaren kaperaran erretaula berria apaintzeko akordatu zutela Kofradiako "mayordomo" birekin, hots Juan Ochoa de la Muñeca eta Pedro de Zugastirekin (azkeneko hau lekuko bezala agertzen da epaiketan zehar, eta aipaturiko errefus amankomunean hartu zuen parte). Akordioaren arabera, lanak 1607.eko Bazkorako (hautezkundeen aurreko egunetan, alegia) amaituta egon behar ziren.

(22) Norberak armaren bat etxean gordetzea arrunta zen oso agertaldietan parte hartzeko. Honen adibide franko dago (besteak beste, LABAYRU, E. J. DE: Op. cit., V. alea, 149-154. orr.). Alta, ez dugu, aurkikuntza hau zuzentzen zuen mugimendurekin lotu behar. Izan ere, miaztaileek ere ez zituen harritu, eta beste guztiarekin Lázaro de Ascainen eskuetan gelditu zen.

(23) Zoritxarrez, ez dakigu ezer gehiagorik bere morroi hauetaz. Nolabaiteko maila ekonomiko baten adierazleak dira. Aipatutako beste hainbat datu, zeharka besterik ez badira ere, hildo beretik doaz (Vid. supra, 18. oharra). Batez ere, Valladolideko apelazioa.

nuestra corte, ciudad y arrabales della por carzel (...) os mandamos luego (...) aßeis qualesquier secuestro y embargo que tuviereis echo en sus bienes sin para ello le pedir fianças algunas, atento las tiene dadas en la dha. nuestra corte...

Oso dilijentzia arinak izan ziren, 1608.eko urtarrilaren 2.ean Bilbon sententziaren berri jaso zutelako.²⁴

Beste auziperatutakoen aurkako epaiketak aurrera jarraituko du. Eta sententzia oso bestelakoa izango da. Martxoaren azken egunetan haren berri izango dugu: batzuk sei hilabetetako erbestaldia eta mila maraitako isuneko zigorra jasoko dute; beste hainbatek, urtebete oso bat Bilbotik kanpo eta bi mila maraitako ordainketakoa.²⁵

Francisco de Mendieta Valladolideko apelazioaren emaitza ezagutarazi zenetik ez zen izendatua berriro izango prozesuan. Bilbon jarraituko zuen hurrengo urtetan margo eta apaindura lanetan, 1615. urtean Urduñara itzuli arte. Handik aurrera ez dugu haren berri gehiagorik izango.²⁶

Beraz, Jaurerriko ikurren sortzailearen eta bizkaitarren kaparetasun orokorraren aldeko bultzatzailearen figura tradizionala berrikusi beharra dago. Edo —agian— bizkaitarren berdintasunaren ideologia hori, idazki eta ikurretan ezezik, garaiko erakundeetan ere gauzatzeko burrukalaria dugu.

(24) Aurreko abenduaren 20.ean "contuso" deklaratu izan zen. Beraz, hamabost egun besterik ez. Kantzelaritzara joateko aukerarik izan ez duten gainerako akusatutakoen prozesuarekin konparatu besterik ez dago.

(25) Hamabi izen baino ez dira agertzen sententzian.

Hasieran akusatutako beste biak (Pedro de Gorocibar eta Martín de Sevilla) ez dira aipatzen. Hemen, paper sorta bukatzen denez gero, epaiketaren jarraipena etendurik suertatzen da. Azkeneko orrian fidantzapeko askatasuna eskaera bat dugu, ezeztaturik, goikaldean agertzen denaren arabera: "Alega agrabios contra la sentencia en el auto y concluye con los mismos autos, no ynobandose."

(26) LLANO, M.: Op. cit., 156-157. orr.